

Астахова О.О.

*ЗВО «Національна академія управління»,
аспірант кафедри кримінального права, кримінології,
цивільного та господарського права*

ВИТОКИ ТА ГЕНЕЗА ОБСТАНОВКИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ОЗНАКИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ (З XI ПО XVII СТОЛІТТЯ)

Як свідчить аналіз різних джерел, у тому числі й нормативних актів означених в назві тез, що в «Краткой редакции текста по академическому списку Русская Правда» такої обов'язкової ознаки об'єктивної сторони, як обстановка, не було, а також відсутня така ознака і в нормах «Пространной редакции Русской Правды». Не знайшла свого місця обстановка вчинення злочину в «Княжеских уставах и уставных грамотах. Також відсутня названа ознака об'єктивної сторони злочину в Новгородській Судній грамоті та Псковській Судній грамоті.

А от четвертий історичний період (для кримінально-правової охорони) (XIV ст. і до поч. XVIII ст.), який в історії має назву «Козацька ера», свідчить про наявність в нормативних актах такої обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину, як *обстановка вчинення злочину*. На теренах України першим прикладом правового регулювання військової служби можна вважати чинний на той час Литовський статут 1529 року.

У відповідності з положеннями одного із його розділів «Об обороне земской» встановлювалася відповідальність вищого керівництва і командування армії в період збирання війська і проведення військової компанії. Караними були ухилення від явки на службу, невмілі (бездарні) дії в ході бою, насильницькі дії одного військовослужбовця по відношенню до іншого, зокрема, напад на нього, на його обоз або стоянку, поранення, т. ін., у воєнний час каралися смертною карою.

Статтею 61-2 «Судебника 1550» встановлювалося покарання зрадникам, що здали місто ворогу: «Живота не дати, казнити его смертной казньою». Тобто тут *обстановка* позначалася, як – *бойові умови*. Важливо, що цим Судебником такі положення були сприйняті з

Литовського статуту 1529 р. Характерно, що в Росії необхідність зміцнення і впорядкування служби на стеновій сторожевій лінії держави підштовхувала до розробки, складання і затвердження царем в лютому 1571 р. статуту цієї служби – «Боярского приговора о станичной и сторожевой службе», де одним із положень «Приговора» було встановлення кримінальної відповідальності за ухилення від військової служби в *бойовій обстановці*. Зокрема, смертній карі підлягали «сторожа», які пішли зі зміни з вказаних для несення служби *місць* у той час, коли на кордоні відбудеться напад ворога (Акты Московского государства. Т. 1. № 2; под ред. Н.А. Попова. – СПб.: Импер. Акад. Наук, 1894. – 773 с.). Тобто, обстановкою тут є ухилення від військової служби під час бойової обстановки.

З метою зменшення обсягу відповідальності в зв'язку зі специфікою обстановки вчинення злочину важливо звернутися до положень ст. 48 Псковської судної грамоти, яка передбачала: «А кто почнет на волостелях посула сачить, да и портище соймет, или конь свел, ино бытии ему в грабежи, хто в посули снял, или коня свел» (Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 1. Законодательство Древней Руси – М.: Юрид. лит., 1984. – 432 с.). Слід погодитися з думкою Ю. Г. Алексеева, що: «Розуміння цієї статті зв'язано з певними труднощами. Проте, в будь-якому випадку, безсумнівно, що в ній мова йде про посули, які вимагаються волостелем, і про відповідні дії з боку місцевих жителів» (Алексеев Ю. Г. Псковская судная грамота и ее время. Развитие феодальных отношений на Руси XIV-XV вв. / Ю. Г. Алексеев; под ред. Н. Е. Носова. – Л.: изд-во «Наука», 1980. – 427 с.). Цей же фахівець переконує: «Волостель, повинный под реальной угрозой расправы со стороны людей. Эта расправа, очевидно, столь же распространена, как и сами вымогательства, и псковский закон пытается защитить не в меру жадного волостеля от возмездия со стороны его «подопечных» (там же). Тут, на наш погляд, можна говорити про обмеження обсягу кримінальної відповідальності, викликане «возмездием» стосовно вимагателя.

У «Статуті ратних, пушкарських та інших справ», що стосуються військової науки 1621 р., містилися положення про відповідальність за військові злочини, серед яких непомірною суворістю кримінальної репресії аж до смертної кари вирізнялися діяння, вчинені в умовах бойових дій, це: самовільне залишення місця служби, відсутність пушки в постійній бойовій готовності до пострілу, втрата бойових

припасів у безпосередній близькості до неприятеля. Іншими словами, йдеться про таку ознаку об'єктивної сторони, як *обстановку*, тобто вчинення названих дій в *бойовій обстановці*.

Слід звернути увагу на те, що *обстановка* як обов'язкова ознака об'єктивної сторони, знайшла своє місце в «Соборному уложенні царя Олексія Михайловича 1649 р.». У ньому була здійснена більш чітка диференціація військових злочинів, серед яких найбільш суворим покаранням за них відрізнялися злочини, вчинені під час війни, тобто в *бойовій обстановці*. Зокрема, ст. 3 гл. II «О государственной чести, как его государское здоровье оберегать» смертною «казню» каралася здача міста ворогу зрадою», а кваліфікованою смертною «казню» через спалення карався підпал міста або його частини в ході «сражения» з метою здачі ворогу (Соборное Уложение 1649 года // Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах Т. 3. Акты Земских соборов. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 83-257), тобто, в цьому документі йдеться про *обстановку* як ознаку об'єктивної сторони, тобто вчинення зазначених дій в *обстановці війни*.